

DOI: 10.31376/2411-5177-2019-7-224-232

УДК 94[(477.52-21Глухів):930.2] «1943»

В. І. Белашов

ВИЗВОЛЕННЯ МІСТА ГЛУХОВА (1943 Р.) МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

До недавнього часу при вивченні питання визволення міста Глухова дослідники не мали достатньої кількості документального матеріалу. Зараз ситуація змінилася на краще. З вересня 2019 р. частина матеріалу була отримана автором-укладачем цієї публікації з Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації у місті Подольську і тепер виноситься на широкий загал.

Ключові слова: звіт про бойові дії, журнал бойових дій, історичний формуляр дивізії, бойове завдання, повне оволодіння.

Підставою для написання цієї статті є дискусія, що кілька десятиліть точиться у науковому середовищі з приводу дня визволення Глухова. Наразі дослідники сперечаються навколо двох дат – 30 або 31 серпня 1943 р. Проаналізуємо аргументи на користь кожної з них, що сьогодні є у розпорядженні науковців.

Так, у військово-мемуарній літературі переважає вказівка на 30 серпня. Скоріш за все, з огляду на повідомлення Радінформбюро: за його інформацією, що пролунала в ефірі 31 серпня 1943 р., визволення цього міста на українсько-російському прикордонні, відбулося днем раніше – 30 серпня. Ця дата зустрічається й у споминах ветеранів 70-ої гвардійської стрілецької дивізії, яка безпосередньо вела бої за місто.

На користь 31 серпня свідчить збірник документів і матеріалів «Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941 – 1945 гг.)» (Харків, 1963). За термінами тимчасової окупації Глухова, що вказані у виданні, визволення міста сталося 31 серпня 1943 р.

Цьогоріч автор публікації запросив у Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (Подольськ Московської області) документи, що могли б додати цій дискусії офіційного обґрунтування. Нами були отримані виписки з журналу бойових дій 9 танкового корпусу, звіту про бойові дії 23-ї танкової бригади, історичного формуляру 70-ї гвардійської стрілецької дивізії, журналів бойових дій 17-го гвардійського стрілецького корпусу, 205-го гвардійського стрілецького полку. Ознайомлення зі змістом кожного з цих документів допомагає зробити остаточні, вірні висновки.

Як стало зрозумілим з документів, дискусійне для дослідників питання виникло внаслідок непогодженості дій між командувачем 60-ої армії Центрального фронту І.Д. Черняховським і командиром 9-го танкового корпусу Г.С. Рудченком. Так, у документі №1 вказується, що попри заборону оволодіння¹ Глуховим командувачем 60-ої армії Черняховським, Рудченко, командир 9-го танкового корпусу, вранці 30 серпня, самовільно прийняв рішення про переслідування противника в напрямку Глухів та оволодіння останнім. Цей бліц був успішним: опівдні штаб корпусу дав в центр повідомлення про взяття міста, а о 14⁰⁰ керівництво 9-го танкового корпусу отримало вітальну телеграму від Військової Ради Центрального фронту з нагоди цієї перемоги. Наступного дня, 31 серпня Радінформбюро оприлюднило факт вивільнення Глухова, як такий, що стався 30 серпня 1943 р.

Між тим, командувач 60-ої армії Черняховський, володіючи цими відомостями, мав інформацію про ар'єргардні заслони загарбників і утримування ворогом міста. Тому документ №4 свідчить, що інша військова частина (не 9 танковий корпус), а 70-та гвардійська стрілецька

---

¹ Ймовірно через наказ народного комісара оборони СРСР від 16 жовтня 1942 р., що вимагав використовувати танкові бригади для безпосередньої підтримки стрілецьких військ.

дивізія ввечері 30 серпня отримала бойове завдання: наступати у напрямку Глухова. Після недовгої артпідготовки та нетривалого вуличного бою, окремі частини дивізії оволоділи містом, про взяття якого 12 годин тому вже відрпортував штаб 9-го танкового корпусу.

Звернемо увагу на той факт, що військова частина, що першою відрпортувала про взяття міста, повідомляла, що «на 13⁰⁰ 30 серпня місто було очищено від ворога». Натомість сили іншої військової частини, якій довелося брати Глухів пізнім вечором того ж дня, були змушені «вичищати квартал за кварталом» місто, що, як виявилось, не було цілком вільне від загарбників. А тому завершеним процес вивільнення міста слід вважати день 31 серпня.

Цікавим було співставлення місць дислокації військових частин, що брали участь у звільненні Глухова, станом на 31 серпня. З документів стало відомо, що на півночі міста розмістилася 108 танкова бригада 9 танкового корпусу; на заході та півдні – частини 17 гвардійської стрілецької дивізії. Причому на південно-східній околиці Глухова посіли військові і 23 танкової бригади, і 203 гвардійського стрілецького полку. Але ці військові одиниці зустрілися на позиції з часовим проміжком у півдоби.

У наказі Верховного Головнокомандувача від 31 серпня 1943 р. указано, що в боях за визволення Глухова відзначилися і танкісти генерал-майора танкових військ Рудченка, і війська генерал-лейтенанта Черняховського. В ознаменування здобутої перемоги було вирішено присвоїти найменування «Глухівських» – 70-тій гвардійській Червонопрапорній стрілецькій дивізії і 23-й танковій бригаді.

Пропонуємо читачу переконатися, що бій за місто Глухів відбувався у два етапи. Саме це започаткувало непорозуміння щодо дня визволення Глухова. Перший етап вивільнення стався у першій половині 30 серпня, другий – розпочався пізно ввечері цього ж дня, а завершився в перші години 31 серпня 1943 р. У даній публікації наводяться документи, що розкривають подробиці кожного з двох етапів, включно з часовими моментами.

Документи зберігаються в Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації. Для ідентичності документи наводяться мовою оригіналу. У документах збережено авторську стилістику.

Документ №1

З журналу бойових дій 9 танкового корпусу² 60 Армії Центрального фронту за період з 15 травня 1942 р. до 25 травня 1944 р.

<...>

В 6⁰⁰ 30.8.1943 г. Начальником штаба корпуса было доложено донесением о положении частей корпуса, в котором изложено решение командира корпуса о преследовании противника в направлении Глухов и овладением последним.

² Повна назва - 9-й танковий Бобруйсько-Берлінський Червонопрапорний ордена Суворова корпус. Брав участь у наступальній операції лівого крила Західного фронту влітку 1942 р. У серпні 1942 р. брав участь в нанесенні контрудару по військах супротивника в районі Сухиничей і Козельська. На початку квітня 1943 р. прибув до Курська. На кінець 7 липня 1943 р. був направлений на передову. З другої половини дня 8 липня 1943 р. брав участь в боях.

У ході Чернігівсько-Прип'ятської операції був введений в бій 27 серпня 1943 р. на південь від Севська, і раптовим ударом взяв участь у звільненні Глухова. Потім продовжив наступ в південно-західному напрямку, де 7 вересня 1943 р. вийшов до Десни.

Командарм 60³ приказал закрепиться на достигнутом рубеже в готовности к отражению контратак противника с направления: севера, запада и ю-з⁴. Преследование противника и овладение г. Глухов не разрешил.

Командир корпуса⁵ решил усиленным ПО⁶ (в составе 28 ОРБ⁷, 23 ТБР⁸, усиленной роты 8 МСБр⁹) преследовать противника в направлении Глухов.

К 13⁰⁰ 30.8.1943 года г. Глухов был очищен от противника. Захвачено 28 складов с продовольствием и военным имуществом, взято 500 пленных.

В 14⁰⁰ 30.8.1943 г. на имя к[оманди]ра корпуса получена телеграмма Военного Совета ЦФ следующего содержания:

«Военный Совет ЦФ¹⁰ выражает Вам, всем офицерам, сержантам, и рядовым бойцам доблестного 9 ТК¹¹ свою БЛАГОДАРНОСТЬ за славные боевые успехи, за проявленные при этом героизм и мужество.

Желаем Вам боевые друзья новых ещё лучших успехов.

РОКОССОВСКИЙ, ТЕЛЕГИН».

К 4⁰⁰ 31.8.43 г. В полном составе корпус сосредоточился и занял оборону в р[айо]не ГЛУХОВ¹² <...>.

Части корпуса подвергаясь периодическим налётам авиации противника укрепляли занимаемую оборону вокруг г. Глухов, оседлав дороги, идущие к городу с сев[ера], с[еверо]-запада, запада, ю[го]-запада и юга и вели разведку.

<...>

ЦАМО РФ, ф. 3408, оп. 1, стр. 7, арк. 49 зб-50. Оригінал. Мова російська. Стан збереження документу: згаслий текст, присутні помітки.

---

3 Мається на увазі «Командувач 60 армії». На той момент це був генерал-лейтенант І. Д. Черняховський.

4 Юго-Запад (скорочення російською мовою).

5 Командиром 9 танкового корпусу був полковник Рудченко Григорій Сергійович, якому звання генерал-майора танкових військ було присвоєно 1 вересня 1943 р. У цей же день він загинув під час авіаційного нальоту. Похований у Глухові. Одна з центральних площ Глухова, названа на його честь.

6 На нашу думку, це скорочена форма російського словосполучення «передвижной отряд».

7 28-й отдельный разведывательный батальон (аббревіатура російською мовою).

8 23-я танковая бригада (аббревіатура російською мовою).

9 8-я мотострелковая бригада (аббревіатура російською мовою).

10 Центральный фронт (аббревіатура російською мовою).

11 9-й танковый корпус (аббревіатура російською мовою).

12 Зокрема, північну околицю Глухова утримувала 108 ТБР; південно-східну – 23 ТБР; командний пункт розміщувався на відмітці 217.2, що на відстані 4 км від Глухова.

Документ №2

**Зі звіту про бойові дії 23-ї танкової бригади¹³ 9 танкового корпусу
60 Армії Центрального фронту за період з 26 серпня до 19 вересня 1943 р.**

<...>

В 6⁰⁰ 30.8.43 [г.] бригаде командиром корпусу поставлена задача в 7³⁰ 30.8.43 [г.] выступить по маршруту Эсмань, выс[ота] 211.5, 217.2, МТС, овладеть вост[очной] окр[аиной] ГЛУХОВ, в дальнейшем выйти на зап[адную] окр[аину] и закрепиться¹⁴.

В 8⁴⁰ 30.8.43 [г.]получено от 28 ОРБ информация: «Пр[отивни]к частями гарнизона г. Глухов занял оборону и выставил огневые заслоны по высотам 186.2, 190.2, 201.2, 188.1, 185.6». В связи с этой информацией части бригады распоряжением штабкора с хода по радио и офицером связи возвращены штабригом¹⁵ в указанный район и временно задержаны на прежнем рубеже, юго-зап[аднее] Эсмань.

В 10⁰⁰ 30.8.43 [г.] командир бригады¹⁶ отдал приказ продолжать преследовать отходящего пр[отивни]ка, сбить огневые заслоны, с хода ворваться в г. Глухов и выйдя на юго-зап[адную] окраину закрепиться.

В 10²⁰ 30.8.43 [г.], имея впереди разведку на танке Т-70, в ГПЭ¹⁷: Т-34 = 4 (269 ТБ). Ядро танков Т-34 = 5, СУ 122 = 3, Т-60 = 1, бригада выступила по маршруту и в 14⁴⁵ 30.8.43 [г.], сбив заслоны, первой ворвалась в г. ГЛУХОВ¹⁸.

Подвергаясь непрерывному воздействию авиации пр[отивни]ка бригада вышла на юго-зап[адную] окр[аину] г. ГЛУХОВ и оседлав шоссе ГЛУХОВ – ПУТИВЛЬ, заняла оборону.

<...> получено письменное поздравление от командира корпуса следующего содержания:

ТТ. ДЕМИДОВУ, КАРИМАНУ, ЛЕЩЕНКО!

«ПРИВЕТСТВУЮ ГЕРОЕВ ТАНКИСТОВ 9ТК. ЖЕЛАЮ ДОЛЬНЕЙШИХ БОЕВЫХ УСПЕХОВ. БЛЮДИТЕ ЖЕСТКИЙ ПОРЯДОК И ДИСЦИПЛИНУ. ПОБЕДУ НАДО НЕ ТОЛЬКО ЗАВОЕВЫВАТЬ, НО И ОБЯЗАТЕЛЬНО ЗАКРЕПИТЬ»

17⁰⁰ 30.8.43 [г.] [подпись] РУДЧЕНКО

<...>

*ЦАМО РФ, ф. 3102, оп. 0000001, спр. 0003, арк. 35–36. Оригінал. Мова російська.
Стан збереження документу: задовільний.*

---

13 23-тя танкова бригада - формування (з'єднання) бронетанкових і механізованих військ. У літературі зустрічається найменування - 23-я окрема танкова бригада (23 ОТБР). Повне дійсне найменування – 23-а танкова Глухівсько-Речицька ордена Леніна, Червонопрапорна, ордена Суворова бригада.

Бригада формувалася з 1 жовтня 1941 року в с. Костерьово, Московський військовий округ. Після формування була направлена на Волоколамське шосе, де прикривала 316-ту стрілецьку дивізію Панфілова. У ніч на 23 листопада 1941 р. на рубежі Зорине – Холщевники, залишки танкової бригади прикривали відхід військ на східний берег Істри. 3 травня 1942 р. включена до складу 9-го танкового корпусу, де воювала до кінця війни.

14 Дивись карти №1 і №2 додатку Б.

15 Штаб бригади, на розпорядження штабу корпусу, скориставшись радіо зв'язком та послугами офіцера зв'язку, наказав повернутися бригаді на попередній рубіж.

16 Підполковник Демидов Михаїл Сергійович.

17 Ймовірно «главный поражающий элемент» (аббревіатура російською мовою).

18 Розрядка наша.

Документ № 3

Зі звіту про бойові дії 23-ї танкової бригади 9 танкового корпусу 60 Армії Центрального фронту за період з 2 жовтня 1941 р. до 22 листопада 1943 р.

<...> бригада виступила по маршруту и <...> сбив заслоны, первой ворвалась в г. ГЛУХОВ. Подвергаясь непрерывному воздействию авиации пр[отивни]ка бригада вышла на юго-зап[адную] окр[аину] г. ГЛУХОВ и оседлав шоссе ГЛУХОВ – ПУТИВЛЬ, заняла оборону.

УРОН НАНЕСЕННЫЙ ПРОТИВНИКУ¹⁹:

Уничтожено: автомашин = 4, радиостанций = 12, телефонного кабеля = 200 катушек, мотоциклов = 2, станковых пулемётов = 4, винтовок = 3.

ПОТЕРИ БРИГАДЫ:

Танков Т-34 = 2, Т-70 = 1, Т-60 = 1.

Автомашин = 3, миномётов = 3, карабинов = 7, автоматов = 10.

В личном составе убито = 3, ранено = 3 чел[овека].

<...>

ЦАМО РФ, ф. 3102, оп. 0000001, спр. 0003, арк. 63. Оригінал. Мова російська. Стан збереження документу: задовільний.

Документ № 4

З історичного формуляру 70-ї гвардійської стрілецької дивізії²⁰ 17 гвардійського стрілецького корпусу 60 Армії Центрального фронту

<...>

С рубежа Фотевиж²¹ дивизия прочно вступила на территорию УССР.

В 20⁰⁰ 30.8.1943 г. дивизия получила новую боевую задачу Штакора17²² – наступать в общем направлении на г. Глухов.

Командование дивизией²³ по своему решению создало главную группировку на своём правом фланге из двух полков. После короткой арт[иллерийской] подготовки, части дивизии

---

19 Статистичні дані за 30 серпня 1943 р.

20 Дивізія успішно діяла в складі військ Центрального фронту в ході контрнаступу під Курськом і звільнення Лівобережної України. У взаємодії з 23-ю танковою бригадою 9-го танкового корпусу дивізія звільнила м. Глухів, за що їй було присвоєно почесне найменування «Глухівської».

21 Невірно написання; вірно – Фотовиж. Село у Глухівському районі Сумської області. Розташоване біля річки Смолянка за 40 км від Глухова.

22 Мається на увазі штаб 17 гвардійського стрілецького корпусу, якому підпорядковувалася дивізія в період 19.04.1943 р. – 23.11.1943 р.

23 Командиром дивізії у період 19.06.1943 р. - 29.04.1944 р. був Гусев Іван Андрійович, Герой Радянського Союзу (16.10.1943 р.). І. А. Гусев проявив виняткову мужність і майстерність в ході Чернігівсько-Прип'ятської наступальної операції, складової частини битви за Дніпро. Дивізії було присвоєно почесне найменування «Глухівська», а командир дивізії і кілька десятків її бійців представлені до звання Героя Радянського Союзу.

перешли в решительное наступление. К 21⁰⁰ 30.8.1943. г. передовые части дивизии своей главной группировкой на плечах отходящего противника вышли в район окраин г. Глухов, а к 24⁰⁰ вплотную подошли к северной и вост[очным] окраинам г. Глухов.

Противник, почувствовав угрозу окружения, ночью поспешно отводит свои основные части в западном и юго-западном направлении. Два полка дивизии²⁴, вышедшие к окраинам города, подтянув все огневые средства, немедленно приступили к окончательному очищению города от пр[отивни]ка. После непродолжительного уличного боя к 2⁰⁰ 31.8.43 г. части дивизии полностью овладели городом, выйдя на его западную и южную окраины.

ЦАМО РФ, ф. 1205, оп. 1, спр. 1, арк. 21. Оригінал. Мова російська.

Документ №5

З журналу бойових дій 17 гвардійського стрілецького корпусу 60 Армії Центрального фронту з 1 травня до 12 вересня 1943 р.

<...>

30.8.43 г.

В течении 30.8.43 г. соединения корпуса продолжали преследовать отходящего пр[отивни]ка.

<...>

В 20.40 30.8.43 г. согласно боевому приказу штабкора части 70 гв[ардейская] с[трелковая] д[ивизия], выступили из занимаемого р[айо]на в общем направлении на Глухов.

31.8.43 г.

<...>

70 гв[ардейская] с[трелковая] д[ивизия] в 2⁰⁰ 31.8.[1943 г] заняла гор[од] Глухов, заняв г. Глухов, части дивизии вышли в р[айо]ны:

207 гв[ардейский] с[трелковый] п[олк] Береза, отм[етка] 192.8, отм[етка] 157.8

205 гв[ардейский] с[трелковый] п[олк] гор[од] Глухов

203 гв[ардейский] с[трелковый] п[олк] Юго-Вост[очный] Глухов²⁵

<...>

ЦАМО РФ, ф. 853, оп. 1, спр. 18_а, арк. 112. Оригінал. Мова російська.

---

24 Це були 203 і 205 гвардійські стрілецькі полки.

25 Наступного дня, командир 17 гвардійського стрілецького корпусу наказав «продовжувати енергійне переслідування ворога, знищуючи його прикриття». Вже об 1900 1 вересня ті полки, що брали Глухів, – 203 гвардійський стрілецький полк вийшов на південь галявини гаю в 2 км на північ висоти 179.5 і 174.8.; 205 гвардійський стрілецький полк – на висоту 208.9, північно-західну околицю с. Погребки, західну околицю с. Ярославця».

Документ № 6

З журналу бойових дій 205-го гвардійського стрілецького полку 70-ї гвардійської стрілецької дивізії 17 гвардійського стрілецького корпусу 60 Армії Центрального фронту з 15 січня до 31 грудня 1943 р.

<...>

30.08.43 г.

С подходом других частей для закрепления рубежа Эсмин²⁶ полк, согласно распоряжению штабдива²⁷, в 19⁰⁰ снялся со станции Эсмин и начал дальнейшее преследование прот[ивни]ка в направлении г. Глухов. К 21⁰⁰ полк подошёл к г. Глухов и в 21.30 начался штурм города. Противник, растерявшись от неожиданного ночного штурма, беспорядочно отстреливаясь, начал отходить, оставляя город. Наши подразделения очищая квартал за кварталом к 24⁰⁰ полностью очистили город от противника и закрепились на его окраинах²⁸. Противник оставил в городе много складов с боеприпасами продуктами и вещ[ественным] имуществом.

<...>

ЦАМО РФ, ф. 6633, оп. 443372, спр. 9, арк. 17. Оригінал. Мова російська.

Додаток А

**Схема підпорядкування названих у статті військових частин
(за документами ЦАМО РФ)**

26 Невірно написання; вірно – Есмань. Цей рубіж на карті позначений червоним олівцем і був прив'язаний до с. Есмань Глухівського району. Дивись карту №1 додатку Б.

27 Штаб дивізії.

28 На нашу думку, поняття «нічний штурм» потрібно розуміти, як рішучу атаку з ходу, майже без перерви, проти укріплених позицій ворога і їх повалення атакуючими. Поняття «зачистка», як перевірку наявності противника і, в разі необхідності, його знищення. Головне, щоб не плутати ці поняття, бо складеться враження суцільного бою.

Глухів та околиці на звітній карті ударного угруповання військ 60 Армії²⁹

Карта №1

29 Червоним олівцем на карті позначений оперативний рубіж. Жовта стрілка – позначка напрямку просування військових частин при вивільненні Глухова.

Карта №2

Until recently, the Hlukhiv region researchers did not have enough documentary material to study the issue of the liberation. Now the situation has changed for the better. Since September 2019, part of this material has been received by the author-compiler of this publication from the Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation in Podolsk and is now being widely publicized.

Keywords: combat report, combat log, divisional history form, combat mission, complete mastery.

До недавнього часу при вивченні питання звільнення міста Глухова дослідники не мали достатнього кількості документального матеріалу. Сьогодні ситуація змінилася кращому. З вересня 2019 року частина цього матеріалу була отримана автором-складателем з Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації в місті Подольське і надається увазі широкого кола громадськості.

Ключевые слова: отчет о боевых действиях, журнал боевых действий, исторический формуляр, боевое задание, полное овладение.

© Белашов В. І., 2019

Стаття надійшла 15.11.2019 р.